

MILAN PAHOR: FAŠIZEM IN ZATIRANJE MANJŠIN / IL FASCISMO E IL MARTIRIO DELLE MINORANZE

ODBOR ZA PROSLAVO BAZOVIŠKIH JUNAKOV PRI NARODNI IN ŠTUDIJSKI KNJIŽNICI;
ZALOŽNIŠTVO TRŽAŠKEGA TISKA; ZALOŽBA MLADIKA, TRST 2004.

Septembra 2004 – na dan tik pred osrednjo spominsko svečanostjo v Bazovici, ko se spominjamo štirih ustreljenih protifašistov, ki so tam padli daljnega 6. septembra 1930 – je izšla publikacija z dvojnim naslovom *Il fascismo e il martirio delle minoranze – Fašizem in zatiranje manjšin*. Prav 6. septembra 2004 je bila v prostorih Gospodarske zadruga v Bazovici krstna predstavitev knjige. Izbira datuma je bila samoumevna, saj je bil glavni pobudnik publikacije Odbor za proslavo bazoviških junakov pri Narodni in študijski knjižnici v Trstu; omenjeni odbor je knjigo uvrstil v program za leto 2004. Pobuda je bila usklajena z obema osrednjima organizacijama Slovencev v Italiji (Slovenska kulturno-gospodarska zveza in Svet slovenskih organizacij), ki sta iniciativo podprli, pri izdaji pa sta sodelovali tudi slovenski tržaški založbi Založništvo tržaškega tiska in Mladika.

Na publikacijo *Il fascismo e il martirio delle minoranze* nas je opozoril prof. Ravel Kodrič iz Trsta. Nekateri smo za knjižico že vedeli, vendar je nismo nikoli imeli v rokah. Preko prijateljev z Deželnega inštituta za zgodovino odporniškega gibanja v deželi FJK (Istituto regionale per la storia del movimento di liberazione nel Friuli - Venezia Giulia) smo izvod knjižice dobili iz Firenc. Istituto storico della Resistenza in Toscana s sedežem v Firencah hrani arhiv protifašističnega gibanja Giustizia e Libertá, ki je omenjeno knjižico izdalo novembra 1933. Ponovno branje takratnega besedila nam je porodilo zamisel za ponovno objavo. Njegovo sporočilo je še danes aktualno, saj italijansko družbo pretresajo hotenja po reviziji sodobne zgodovine in zahteve po novih pogledih na fašizem in protifašizem.

Sprva smo razmišljali le o ponatisu originala, nato pa smo o predlogu ponovno razmislili. Ker smo želeli nagovoriti tako italijansko kot slovensko javnost, smo se odločili za dvojezično publikacijo; italijanskemu izvornemu besedilu smo dodali slovenski prevod. Celotno publikacijo smo opremili z 18 fotografijami in dokumenti, ki dopolnjujejo njeno povednost. Ker vsebina knjige govori o fašizmu in protifašizmu dvajsetih let 20. stoletja, so tudi fotografije in dokumenti iz takratnega obdobja. Dokumentarno gradivo je prispeval arhiv Odseka za zgodovino pri Narodni in študijski knjižnici v Trstu. V sredo publikacije smo dodali osem strani originalnega italijanskega besedila, da bralec dobi vtis o izgledu knjižice iz leta 1933. Originalna knjižica italijanskega protifašističnega

Giustizia e Libertà leta 1933 je štela 96 strani majhnega žepnega formata, ponatis originala s slovenskim prevodom pa 126 strani večjega formata.

V knjigi neznani avtor piše o fašizmu ter o nasilni in grobi politiki fašističnega režima do manjšin v sklopu tedanje kraljevine Italije. Nasilno zatiranje manjšin je bilo uzakonjeno oktobra 1922, ko je prišla na oblast fašistična stranka (Partito nazionale fascista), s čimer se je začela prava genocidna politika takratnega režima predvsem proti Slovencem in Hrvatom v tedanji Julijski krajini. V knjigi neznani avtor obravnava tudi problem nemške manjšine v sklopu Italije na ozemlju Južne Tirolske (uradno Alto Adige). Omenjeni so tudi Grki na Dodekanezu, ki je Italiji pripadal od leta 1912.

Nedvomno je imel neznani avtor publikacije *Il fascismo e il martirio delle minoranze* na razpolago gradivo, ki so mu ga posredovali slovenski protifašisti, saj drugače ne bi mogel tako dobro opisati nekaterih dogodkov in okoliščin. Razpolagamo s točnimi podatki, da je slovensko protifašistično gibanje v Julijski krajini in zunaj nje imelo plodne stike z italijansko Protifašistično koncentracijo v emigraciji. Nadalje je bila leta 1931 podpisana akcijska pogodba med narodno-revolucionarnim gibanjem TIGR ter italijanskim protifašističnim gibanjem Giustizia e Libertà. Vsekakor so bile zgrajene trdne vezi tudi med različnimi narodnimi komunističnimi skupinami. O tem priča skupna izjava treh komunističnih strank iz leta 1934. Takrat so predstavniki KPJ, KPA in KPI podpisali izjavo o pravi- ci narodov do osamosvojitve in samoodločbe.

Za pretok informacij, besedil, knjig in revij je bilo dovolj utečenih kanalov in poti. Italijansko protifašistično gibanje Giustizia e Libertà (GL) (v prostem slovenskem prevodu Pravica in svoboda) je nastalo konec leta 1929 v Parizu, kamor se je zateklo večje število italijanskih protifašistov. V gibanju so bili združeni predvsem mlajši protifašisti: liberalci, republikanci in socialisti iz kroga Gaetana Salveminija. Pestrost in politična različnost sta mladim protifašistom omogočili drugačno pot od drugih obstoječih italijanskih protifašističnih skupin. Teoretična podlaga gibanja je bil manifest *Socialismo liberale*, ki ga je glavni pobudnik gibanja Carlo Rosselli napisal med konfinacijo na otoku Lipari; manifest je prišel v javnost po njegovem prihodu v Pariz. Gibanje Giustizia e Libertà je tako postalo laboratorij za nove teoretične in akcijske pobude v delovanju italijanskega protifašističnega tabora. Skupine gibanja GL so delovale v Parizu in drugod po Franciji ter v Italiji: v Turinu, Milanu, Firencah, Rimu ter v deželah Trentino in Julijska krajina. Njihova aktivnost je bila tako konkretna (razdeljevanje protifašistične literature) kot demonstrativna (preleti Rima in Milana z letalom, ki je spustilo na tisoče letakov s protifašistično vsebino). Gibanje GL je izbralo akcijsko protifašistično politiko, izoblikovali pa so tudi svojo lastno politično linijo, ki je temeljila na republiški državni ureditvi, ustavodajni skupščini, splošni volilni pravi- ci, delavski samostojnosti in decentralizaciji države. Večji del njihovega programa je

izšel v knjižni zbirki *Quaderni (zvezki) di Giustizia e Libertá*. Nadalje je vodstvo gibanja izdajalo svoje glasilo, tednik *Giustizia e Libertá*. Prva številka je izšla 18. maja 1934 v Parizu, zadnja ob izbruhu druge svetovne vojne septembra 1939. Ob vsem tem je bila bogata tudi druga založniška dejavnost gibanja. Prav v založniškem sklopu je novembra 1933 izšla knjižica z naslovom *Fascismo e il martirio delle minoranze*, o kateri govorimo.

Odkrita aktivnost protifašističnega gibanja GL je pripomogla, da je fašistična policija Ovra v Italiji večkrat uspela odkriti celice GL. Z aretacijami 15. maja 1935 je policiji uspelo onesposobiti skupine GL na ozemlju Italije. Od takrat se je protifašistična dejavnost GL odigravala le zunaj Italije.

Izbruh španske državljanske vojne leta 1936 je bil idealna prilika, da se protifašistična dejavnost gibanja *Giustizia e Libertá*, ki je predlagala drugim italijanskim protifašističnim organizacijam skupen nastop v Španiji, konkretno izkaže. Do dogovora ni prišlo in gibanje je samostojno organiziralo vojaško formacijo z imenom *Colonna Rosselli* GL. Vojaški komandant je bil Mario Angeloni, politični komisar pa Carlo Roselli. Bojna pot vojaške enote GL v Španiji je trajala od 28. avgusta 1936 do 10. aprila 1937.

Člani gibanja *Giustizia e Libertá* so poznali vrsto slovenskih protifašistov, ki jih je fašistični režim vtaknil v zapore ali oddaljil v konfinacijo na otoke ob Apeninskem polotoku. Tako so bili hkrati na otoku Lipari prihodnji voditelji GL *Rosselli*, *Lussu*, *Nitti* ter *Dorče Sardoč* in *Slavko Tuta*. Že prej so se nekateri spoznali na Kongresu evropskih narodnosti, kjer se je z manjšinsko problematiko ukvarjal *Josip Wilfan*. *Lavo Čermelj* je zbiral gradivo v sklopu Manjšinskega inštituta v Ljubljani. Odlomki njegove knjige iz leta 1937 so podobni odlomkom iz knjige *Fascismo e il martirio delle minoranze*. Stiki so bili mogoči tudi preko *Frana Barbalića* in *Engelberta Besednjaka*; možnosti za sodelovanje torej ni manjkalo. Slovensko protifašistično gibanje na Primorskem se je že prej povezovalo z italijansko Protifašistično koncentracijo v Parizu. Italijanske demokratične stranke so v paktiranju s predstavniki slovenske in hrvaške manjšine iz Julijske krajine manjšinama obljubljale avtonomijo po zmagi nad fašizmom. Slovenski protifašisti so pomagali širiti italijanski protifašistični tisk, dajali so zatočišča preganjanim Italijanom. O vsem so se lahko domenili za sodelovanje, le eno vprašanje je ostalo nerešeno: niso se strinjali o mejah po padcu fašizma.

Branje knjige o fašizmu in protifašizmu je aktualno. Dobro vemo, da sedanjo družbo pretresajo razprave o njuni vlogi in politiki. V takem vzdušju in ozračju nedvomno koristi branje italijanskega protifašističnega dokumenta iz leta 1933, ki jasno niza dejstva.

V ponazoritev citiram le kratek odlomek: "(...) Italijanski nacionalisti in fašisti so prav na tem območju (Julijska krajina, op. p.) začeli preizkušati svoje metode,

ne samo proti organizacijam italijanskih delavcev, ampak tudi proti organizacijam slovanskega prebivalstva. Civilne, vojaške in sodne oblasti so prav tu začele zelo pristransko sodelovati s predstavniki "nacionalne" objestnosti proti "boljševikom" in proti Slovanom. V Trstu je 13. julija 1920 gospod Giunta, ki je bil nekaj mesecev prej državni podtajnik v predsedstvu Mussolinije vlade, vodil skupine, ki so zažgale "Narodni dom". To je bil sedež vseh slovanskih političnih, gospodarskih in kulturnih organizacij v mestu. Škoda zaradi požiga znaša skupno štiri milijone lir. Tolikemu razdejanju je policija prisostvovala pasivno. Požigalci so hodili v bližnjo vojašnico po posode bencina, ki je bil potreben za njihovo plemenito početje. Od takrat dalje so bila v Julijski krajini pretepanja, ropanja in požigi dnevno na straneh časnikarske kronike. (...)"

Besedilo nas tako opozarja na nevarnost fašizma in vrednote protifašističnega gibanja med obema svetovnjima vojnama. Vrednote antifaašizma so vrednote demokracije in celotnega zahodnega sveta. Ob tem gre seveda neizmerna zahvala vsem žrtvam fašizma, saj je prav njihova zasluga, da danes živimo v svobodi in demokraciji. Slovenske, hrvaške in italijanske protifašiste veže skupna pot v preteklosti in negovanje sedanjih vrednot protifašizma. Vse pa nas zavezujejo skupni ideali protifašizma, ki so trajna vrednota demokratičnih družb in držav.